

Eric Hobsbawm

Världsrevolutionen

Utdrag ur *Ytterligheternas tidsålder* (2003)

...

Revolutionen var ett barn av 1900-talskrigen, i synnerhet 1917 års ryska revolution som skapade Sovjetunionen, förvandlat till en supermakt under den andra fasen av det trettio-ettåriga kriget, men mer allmänt revolutionen som ett konstant, globalt inslag i seklets historia. Krig leder i sig inte med nödvändighet till kris, sammanbrott och revolution i de krigförande länderna. Före 1914 var det i själva verket den motsatta åsikten som var förhärskande, åtminstone vad gällde etablerade regimer som traditionen skänkte legitimitet. Napoleon hade klagat bittert över det faktum att den österrikiske kejsaren gladeligen kunde överleva hundra förlorade slag, liksom kungen av Preussen överlevde en militär katastrof och förlusten av halva sitt land, medan han själv, ett barn av franska revolutionen, skulle råka i fara efter ett enda nederlag. Men i 1900-talets totala krig utsattes de berörda staterna och folken för så överväldigande och makalösa påfrestningar att både folk och stat nästan säkert skulle pressas till det yttersta och med stor sannolikhet till bristningsgränsen. Det var bara USA som trädde ut ur världskrigen i stort sett oförändrat, rentav en aning starkare. För alla andra ledde krigssluten till omvälvningar.

Den gamla världen var uppenbarligen dödsdömd. Det gamla samhället, den gamla ekonomin och de gamla politiska systemen hade som kineserna uttrycker det "förlorat himlens mandat". Mänskligheten väntade på ett alternativ. Ett sådant alternativ var allmänt bekant redan 1914. Socialistpartier, som bars upp av stödet från den växande arbetarklassen i sina hemländer och som inspirerades av övertygelsen om sin historiskt ofrånkomliga seger; stod för detta alternativ i de flesta europeiska länder (se *Imperiernas tidsålder*, kapitel 5). Det tycktes bara krävas en signal för att folken skulle resa sig och ersätta kapitalismen med socialismen och därigenom förvandla världskrigets meningslösa lidanden till något mer positivt: en ny världs blodiga födslovänder och krampräckningar. Den ryska revolutionen, eller rättare sagt den bolsjevikiska revolutionen i oktober 1917, föresatte sig att ge världen denna signal. Därigenom var den en lika central händelse för vårt sekels historia som franska revolutionen 1789 var för 1800-talets. Det är verkligen ingen slump att historien om det korta 1900-talet, som perioden definieras i boken, praktiskt taget sammanfaller med livstiden för den stat som föddes i oktoberrevolutionen.

Oktoberrevolutionen fick emellertid betydligt mer djupgående och globala återverkningar än sin föregångare. För även om det nu är uppenbart att franska revolutionens idéer har överlevt bolsjevismen blev de praktiska konsekvenserna efter 1917 betydligt större och mer bestående än de efter 1789. Oktoberrevolutionen gav upphov till den klart mest effektivt organiserade revolutionära rörelsen i modern tid. Dess globala utbredning har inget motstycke sedan islams erövringar under religionens första århundrade. Blott 30 eller 40 år efter Lenins ankomst till Finlandsstationen i Petrograd levde en tredjedel av mänskligheten under regimer som direkt härstammade från dessa "Tio dagar som skakade världen" (Reed, 1919) och från Lenins organisationsmodell, Kommunistpartiet. De flesta följde Sovjetunionen i en andra våg av revolutioner som ägde rum under andra fasen av det långa världskriget 1914-45. Det här kapitlet handlar om denna tudelade revolution, även om det av naturliga skäl koncentrerar sig på den första och modellbildande revolutionen av år 1917 och den speciella prägel den satte på sina efterföljare.

Hur som helst dominerade den dem i stor utsträckning.

I

Under en stor del av det korta 1900-talet gjorde sovjetkommunismen anspråk på att vara ett alternativt system till kapitalismen, ett överlägset system som var historiskt förutbestämt att besegra den. Även många av dem som förkastade kommunismens anspråk på överlägsenhet var under lång tid långt ifrån övertygade om att den inte skulle segra. Och med ett betydelsefullt undantag, åren från 1933 till 1945 (se kapitel 5), kan den internationella politiken under hela det korta 1900-talet efter oktoberrevolutionen bäst förstås som den gamla ordningens långa kamp mot en samhällsomstörtning som ansågs vara förkroppsligad av, förknippad med eller avhängig av Sovjetunionens och den internationella kommunismens öde.

Allteftersom det korta 1900-talet fortskred blev denna bild av världspolitiken som en tvekamp mellan två rivaliserande samhällssystemers styrkor (som efter 1945 radade upp sig bakom varsin supermakt som var i besittning av vapen som kunde ödelägga jorden) alltmer orealistisk. På 1980-talet hade den lika liten relevans för den internationella politiken som korstågen. Men vi kan förstå hur den uppkom. För mer fullständigt och kompromisslöst än till och med franska revolutionen under sin jakobinska tid betraktades oktoberrevolutionen av sina anhängare inte som en nationell utan snarare som en ekumenisk händelse. Den genomfördes inte för att skänka Ryssland frihet och socialism utan för att åstadkomma världsproletariatets revolution. Enligt Lenin och hans kamrater var bolsjevismens seger i Ryssland först och främst ett slag i kampanjen för att vinna bolsjevismens seger på den vidare, globala arenan och knappt möjlig att rättfärdiga på annat sätt.

Det faktum att tsardömet både var moget för och hade gjort sig förtjänt av en revolution, liksom att det säkert skulle störtas av en sådan revolution hade varit allmänt accepterat bland förnuftiga observatörer av världsläget sedan 1870-talet (se Imperiernas tidsålder, kapitel 12). Efter 1905-06, då tsardömet faktiskt tvingades på knä av en revolution, hyste ingen några allvarliga tvivel på den saken. Det finns historiker som nu i efterhand hävdar att Tsarryssland om det inte hade varit för första världskriget och den bolsjevikiska revolutionen skulle ha utvecklats till ett blomstrande liberalt och kapitalistiskt industrisamhälle och var på god väg att göra det, men man skulle behöva mikroskop för att upptäcka den sortens profetior från tiden före 1914. I själva verket hade tsarväldet knappt hämtat sig efter 1905 års revolution när det lika obeslutsamt och inkompetent som alltid än en gång drabbades av en hastigt uppbrusande våg av social oro. De sista månaderna före krigsutbrottet tycktes landet åter stå inför en explosion som kanske skulle ha inträffat, om det inte hade varit för militärens, poliskårens och ämbetsmannakårens obrottsliga lojalitet. Som i så många krigförande länder desarmerades den politiska situationen av massornas entusiasm och patriotism vid krigsutbrottet, även om de inte varade länge för Rysslands del. 1915 verkade tsardömets problem åter oövervinnliga. Inget var mindre överraskande och oväntat än revolutionen i mars 1917¹ som störtade den ryska monarkin och välkomnades av västeuropéer ur alla politiska läger, med undantag för de mest förstockade, traditionsbundna reaktionärerna.

Men samtidigt tog alla, med undantag för de romantiker som såg ett rakt spår från den ryska bygemenskapens kollektiva sedvänjor till en socialistisk framtid, för givet att en rysk revolution varken kunde eller skulle bli socialistisk. Villkoren för en sådan förändring existerade helt enkelt inte i ett jordbruksland som var okänt för sin fattigdom, okunnighet och efterblivenhet och där det industriella proletariatet, som Marx hade förutspått skulle gräva kapitalismens grav, bara var en minimal om än strategiskt placerad minoritet. De ryska

¹ Eftersom Ryssland fortfarande använde den julianska kalendern, som låg 13 dagar efter den gregorianska som användes på alla andra håll i den kristna eller västorienterade världen, ägde februarirevolutionen i själva verket rum i mars och oktoberrevolutionen den 7 november. Det var oktoberrevolutionen som reformerade den ryska kalendern, liksom den reformerade den ryska rättskrivningsläran vilket visar hur genomgripande den var. För det är allom bekant att det oftast krävs sociopolitiska jordbävningar för att genomföra sådana små förändringar. Det mest bestående och vittgående resultatet av franska revolutionen är metersystemet.

marxistiska revolutionärerna omfattade själva denna åsikt. I och för sig kunde tsarens och godsägarsystemets fall enbart åstadkomma en ”borgerlig revolution” och man förväntade sig inte heller något annat. Klasskampen mellan bourgeoisie och proletariat (som enligt Marx bara kunde få en utgång) skulle sedan fortsätta under de nya politiska förhållandena. Ryssland levde förstås inte i ett vakuum och en revolution i detta enorma land som sträckte sig från Japanska havet till Tysklands gränser och vars regering var en av den handfull ”stormakter” som dominerade världsläget, kunde naturligtvis inte undgå att få stora internationella återverkningar. Karl Marx hade själv mot slutet av sitt liv hoppats att en rysk revolution skulle fungera som den tändande gnistan och sätta igång proletariatets revolution i det mer utvecklade och industrialiserade Västeuropa, där villkoren för en proletär socialistisk revolution var för handen. Som vi ska se tycktes det framemot slutet på första världskriget vara just detta som höll på att inträffa.

Det fanns bara ett problem. Om Ryssland inte var moget för marxisternas proletära socialistrevolution var det inte heller moget för deras liberala, ”borgerliga” revolution. Även de som inte ville uppnå mer än så måste finna ett tillvägagångssätt som inte litade till den ryska liberala medelklassen, en liten svag minoritet av befolkningen utan vare sig moralisk resning, folkligt stöd eller någon hävdvunnen tradition av representativt styre som den kunde passa in i. Kadetterna, det borgerliga liberala partiet, fick färre än 2,5 procent av mandaten i den i fria val utsedda (och snart upplösta) konstituerande församlingen 1917-18. Antingen måste det borgerliga och liberala Ryssland uppstå genom ett uppror av bönder och arbetare, som varken visste eller brydde sig om vad det var för något, och under ledning av revolutionära partier som ville något helt annat, eller också skulle, vilket var sannolikare, de krafter som hade gjort revolution överskrida det borgerliga, liberala stadiet och gå vidare till ett radikalare stadium (”permanent revolution”, för att använda ett uttryck som Marx lagt sig till med och som återupptogs under 1905 års revolution av den unge Trotskij). 1917 var även Lenin, vars hopp 1905 inte hade sträckt sig just längre än till ett borgerligt och demokratiskt Ryssland, från första början övertygad om att liberalerna inte var värda att satsa på i den ryska revolutionära kapplöpningen. Det var en realistisk bedömning. Dock stod det 1917 lika klart för honom som för alla andra ryska och ickeryska marxister att villkoren för en socialistisk revolution helt enkelt inte existerade i Ryssland. Enligt de marxistiska revolutionärerna i Ryssland *måste* revolutionen sprida sig till andra länder.

Men inget verkade mer sannolikt än att den skulle göra det, för det stora kriget slutade med omfattande politiska sammanbrott och revolutionära kriser; i synnerhet i de besegrade länderna. 1918 störtades härskarna i alla de fyra besegrade staterna (Tyskland, Österrike-Ungern, Turkiet och Bulgarien) från sina troner, förutom den ryske tsaren som hade besegrats av tyskarna och försvunnit redan 1917. Dessutom skakades även länderna på segrarsidan av en social oro som i Italiens fall nästan närmade sig revolution.

Som vi har sett började de krigförande länderna i Europa knäa under masskrigets ofantliga bördor. Den första vågen av patriotism som följt på krigsutbrottet hade sjunkit undan. Fram emot 1916 började krigströttheten gå över i en butter och tyst fientlighet mot det till synes oändliga och framgångslösa blodbadet som ingen tycktes vilja göra slut på. Medan motståndarna till kriget hade känt sig hjälplösa och isolerade 1914 kände de 1916 att de kunde tala för majoriteten. Hur dramatiskt läget hade förändrats framgick den 28 oktober 1916 när Friedrich Adler, son till ledaren och grundaren av det österrikiska socialistpartiet, avsiktligt och kallblodigt lönmördade den österrikiske premiärministern greve Stürgkh på ett kafé i Wien — detta hände sig på den oskuldsfulla tiden före livvakter — som en politisk gest mot kriget.

Antikrigsstämningarna höjde naturligtvis den politiska profilen hos socialisterna, som i allt högre grad återgick till sin rörelses motstånd mot krig före 1914. Några partier (t ex de i Ryssland, Serbien och Storbritannien — det oberoende labourpartiet) hade faktiskt aldrig upphört att motsätta sig kriget och även på de ställen där socialistpartierna stödde kriget

återfanns dess högljuddaste fiender i deras led.² I alla viktigare krigförande länder blev på samma gång den organiserade arbetarrörelsen i de väldiga vapenindustrierna ett centrum för både facklig och pacifistisk aktivism. De fackliga förtroendemännen på lägre nivåer i fabriker, yrkesskickliga män i stark förhandlingsposition ("shop stewards" i Storbritannien, "Betriebsobleute" i Tyskland), blev berömda för sin radikalism. Mekanikerna och maskinisterna i de nya högteknologiska flottorna som inte just skilde sig från flytande fabriker gick i samma riktning. Både i Ryssland och i Tyskland skulle de viktigaste flottbaserna (Kronstadt, Kiel) bli stora revolutionscentra och längre fram skulle ett franskt myteri i Svarta havet sätta stopp för den franska militära interventionen mot bolsjevikerna i ryska inbördeskriget 1918-20. Upproret mot kriget vann alltså både koncentration och kraft. Inte undra på att de censorer som övervakade truppernas korrespondens i Österrike-Ungern började notera en förändring av tonfallet. "Om bara den gode Guden ville skänka oss fred" blev till: "Vi har fått nog", eller rentav: "Det sägs att socialisterna tänker sluta fred."

Det är därför föga överraskande att ryska revolutionen, enligt de habsburgska censorerna, var den första politiska händelse sedan krigsutbrottet som satte spår i breven, även i de från böndernas och arbetarnas fruor. Det förvånar inte heller att önskemålen om fred och samhälls-omvälvningar smälte samman, i synnerhet sedan oktoberrevolutionen hade fört Lenins bolsjevik till makten. I ett stickprov av de censurerade breven mellan november 1917 och mars 1918 väntade sig en tredjedel av författarna att få fred från Ryssland, en tredjedel från revolutionen och ytterligare 20 procent från en kombination av båda sakerna. Att en rysk revolution skulle få stora internationella återverkningar var alltid givet: redan den första, 1905-06, hade skakat de kvarvarande gamla kejsardömena, från Österrike-Ungern via Turkiet och Persien till Kina (se Imperiernas tidsålder, kapitel 12). 1917 hade hela Europa blivit en social krutdurk, färdig att explodera.

II

Ryssland, moget för revolution, krigstrött och på väg att lida nederlag, var den första regimen i mellersta och östra Europa som störtade samman under första världskrigets bördor och påfrestningar. Explosionen var väntad, även om ingen kunde förutse tidpunkten eller vilken händelse som skulle utlösa den. Några veckor före februarirevolutionen hade Lenin i exil i Schweiz fortfarande frågat sig om han skulle få uppleva den själv. I själva verket brakade tsardömet ihop när en demonstration av kvinnor ur arbetarklassen (på socialistpartiernas traditionella "Kvinnodag" — den 8 mars), samverkade med en lockout av de notoriskt militanta arbetarna i metallverken i Putilov, vilket ledde till allmän strejk. Huvudstadens centrum invaderades av folk som tog sig över den frusna floden, i första hand för att kräva bröd. Regimens svagheter blottades när tsarens trupper, bland annat de alltid lojala kosackerna, först tvekade och sedan vägrade anfälla massan och i stället började förbrödra sig med den. Fyra kaotiska dagar efter deras myteri abdikerade tsaren och ersattes av en liberal, "provisorisk regering", inte utan viss sympati eller rentav hjälp från Rysslands allierade i väst som var rädda att den desperata tsarregimen skulle dra sig ur kriget och sluta en separاتفred med Tyskland. Fyra spontana dagar utan ledare på gatan krossade ett imperium.³ Och inte nog med det: Ryssland var så moget för revolution att massorna i Petrograd genast utgick från att tsarens fall innebar början på en tid av allmän frihet, jämlikhet och direktdemokrati. Lenins utomordentliga bedrift var att han förvandlade denna okontrollerade, anarkistiska folkvåg till makt för bolsjevikerna.

Så i stället för ett liberalt och konstitutionellt, västorienterat Ryssland, redo och förmöget att

² 1917 splittrades de tyska socialisterna formellt p.g.a denna fråga, då majoriteten (SPD) fortsatte att stödja kriget, med följd att det betydelsefulla tyska oberoende socialdemokratiska partiet (USPD) bröt sig ur.

³ De mänskliga förlusterna var större än i oktoberrevolutionen men ändå relativt blygsamma: 53 officerare, 602 soldater, 73 poliser och 587 medborgare sårades, skadades eller dödades (W.H. Chamberlin, 1965, vol. I, s. 85).

kämpa mot tyskarna, var det ett revolutionärt vakuum som uppstod: å ena sidan en maktlös ”provisorisk regering” och å den andra en mängd av ”råd” (sovjeter) som spontant sköt upp på gräsrotsnivå överallt som svampar efter regn.⁴ Sovjeterna hade i själva verket makten lokalt, eller åtminstone makten att lägga in sitt veto, men de hade ingen aning om vad de skulle göra av den eller vad som kunde eller borde göras. De olika revolutionära partierna och organisationerna — bolsjeviker och mensjevikiska socialdemokrater; socialrevolutionärer och åtskilliga mindre falanger till vänster som trädde fram efter att ha varit illegala — försökte komma in i dessa råd för att koordinera dem och omvända dem till sina egna politiska åsikter, även om det till en början bara var Lenin som betraktade dem som ett alternativ till regeringen (”All makt åt sovjeterna”). Det står emellertid klart att det vid tidpunkten för tsarens fall var relativt få ryssar som visste vad de olika revolutionära partietiketterna stod för eller såg någon större skillnad på rivalerna. Vad de visste var att de inte längre tänkte böja sig för några auktoriteter; inte ens för de revolutionärer som påstod sig veta mer än de.

För de fattiga stadsborna gällde det främsta kravet bröd, och för arbetarna bland dem bättre löner och kortare arbetsdag. Det främsta kravet från de 80 procent av ryssarna som levde på jordbruk var som alltid jord. Båda grupperna var överens om att de ville få slut på kriget, även om de mängder av bondsoldater som byggde upp armén till en början inte gjorde motstånd mot kriget i sig utan mot den stränga disciplinen och misshandeln från de andra graderna. Slagorden ”Bröd, Fred, Jord” vann snabbt stöd för dem som propagerade för dem, framför allt Lenins bolsjeviker som växte från en liten grupp om några få tusen man i mars 1917 till ett parti med en kvarts miljon medlemmar på försommaren samma år. Trots det kalla krigets myter, där Lenin först och främst betraktas som en kuppakare, var den enda verkliga styrka han och bolsjevikerna hade förmågan att se vad massorna ville ha: att så att säga leda genom att låta sig ledas. När han till exempel insåg att bönderna, tvärt emot det socialistiska programmet, ville dela upp jorden i familjejordbruk tvekade han inte för en sekund att binda bolsjevikerna till detta slags ekonomiska individualism.

Den provisoriska regeringen och dess anhängare insåg för sin del inte sin egen oförmåga att tvinga Ryssland att lyda lagar och ukaser. När affärsmän och driftsledare försökte återupprätta arbetsdisciplinen gjorde de bara arbetarna mer radikala. När den provisoriska regeringen framhårdade med att sätta in armén i en ny militär offensiv i juni 1917 hade armén fått nog och bondsoldaterna åkte hem till sina byar för att delta i uppdelningen av jorden med sina anförvanter. Revolutionen spred sig längs de järnvägsspår som förde dem hem. Tiden var ännu inte mogen för den provisoriska regeringens fall, men från och med sommaren accelererade radikaliseringsen av både armén och befolkningen i de större städerna — i allt högre grad till bolsjevikernas fördel. Allmogen gav så gott som mangrant sitt stöd till narodnikernas arvingar (se *Kapitalets tidsålder*, kapitel 9), dvs. socialrevolutionärerna, även om dessa skaffade sig en radikalare vänsterflygel som närmade sig bolsjevikerna och för en kort tid regrade tillsammans med dem efter oktoberrevolutionen.

Eftersom bolsjevikerna — på den tiden huvudsakligen ett arbetarparti — var i majoritet i de större ryska städerna och i synnerhet i Moskva och huvudstaden Petrograd, och eftersom de snabbt vann terräng i armén, blev den provisoriska regeringens ställning alltmer ohållbar, i synnerhet sedan man i augusti blivit tvungen att be de revolutionära styrkorna i huvudstaden om hjälp med att slå ner en tsaristisk generals försök att göra en kontrarevolutionär kupp. Anhängarnas alltmer radikala underströmningar knuffade obevekligen bolsjevikerna i riktning mot ett maktövertagande. När ögonblicket var inne behövde de i själva verket inte så mycket

---

⁴ Sådana ”råd”, som förmodligen var sprungna ur de ryska självstyrande bygemenskapernas erfarenheter, framträdde som politiska enheter bland fabriksarbetarna under 1905 års revolution. Eftersom församlingar med delegater som var utsedda i direkta val var välbekanta för organiserade arbetare överallt och tilltalade deras medfödda känsla för demokrati, hade uttrycket ”sovjeter”, ibland men inte alltid översatt till landets språk (councils, råte, råd) en stark internationell dragningskraft.

gripa makten som plocka upp den. Det har sagts att fler personer skadades under filmningen av Eisensteins storslagna Oktober (1927) än under själva stormningen av Vinterpalatset den 7 november 1917. Den provisoriska regeringen störtade samman när det inte längre fanns någon som var beredd att försvara den.

Från det ögonblick då den provisoriska regeringens fall var ett faktum till dags dato har oktoberrevolutionen varit indränkt i en polemik som till största delen är vilseledande. Den verkliga frågan är inte om det var en ”putsch” eller kupp av den i grund och botten anti-demokratiska Lenin, som antikommunistiska historiker har hävdat, utan frågan är vem eller vad som borde eller kunde följa på den provisoriska regeringens fall. Från och med början av september hade Lenin försökt övertyga de tveågsna elementen i sitt parti om att makten lätt kunde glida dem ur händerna om de inte grep den i en planerad aktion under den kanske korta tid de hade den inom räckhåll. Samtidigt — och kanske med samma enträgenhet — gällde det att besvara frågan: ”Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?” om de nu grep den. Kunde egentligen någon styra vulkanutbrottet i det revolutionära Ryssland? Inget annat parti än Lenins bolsjevik var berett att åtaga sig detta ansvar på egen hand — och Lenins pamflett antyder att inte alla bolsjevik var lika resoluta som han. Med tanke på det gynnsamma politiska klimatet i Petrograd, Moskva och de norra arméerna var det faktiskt på kort sikt svårt att bemöta argumenten för att gripa makten nu snarare än avvakta och se vad som skulle hända. Den militära kontrarevolutionen hade just börjat. I stället för att ge vika för sovjeterna skulle den desperata regeringen kanske överlämna Petrograd till den tyska armén som redan stod vid nordgränsen av det nuvarande Estland, dvs. några mil från huvudstaden. Dessutom brukade Lenin sällan blunda för de dystraste realiteter. Om bolsjevikerna inte lyckades ta tillfället i akt ”kan en våg av verklig anarki bli starkare än vi är”. När det kom till kritan kunde Lenins argument inte undgå att övertyga partiet. Om ett revolutionärt parti inte grep makten när stunden och massorna krävde det, hur skilde det sig då från ett icke-revolutionärt parti?

Det var utsikterna på lång sikt som var problematiska, även om man antog att den makt man gripit i Petrograd och Moskva kunde utvidgas till resten av Ryssland och upprätthållas där mot anarkins och kontrarevolutionens krafter. Lenins eget program där han vigde den nya sovjetregeringen (dvs. egentligen bolsjevikpartiet) till ”den socialistiska omvandlingen av den ryska republiken” var i grund och botten ett vågspel som chansade på att den ryska revolutionen skulle utvidgas till en världsrevolution, eller åtminstone en europeisk revolution. Vem — som han ofta nog sade — kunde tro att socialismen kunde segra ”annat än om den ryska och europeiska borgarklassen krossats fullständigt?” Tills vidare var det bolsjevikernas första, ja, enda plikt att hålla sig kvar vid makten. Den nya regimen gjorde föga för socialismens sak, mer än att förkunna att den var deras mål, ta över bankerna och tillkännage ”arbetarnas kontroll” över de existerande företagen, dvs. officiellt godta det som hur som helst hade pågått sedan revolutionen, och samtidigt uppmana arbetarna att hålla igång produktionen. De hade inget mer att säga dem.⁵

Den nya regimen fick fäste. Den överlevde en förödmjukande fred som Tyskland påtvingade Ryssland i Brest-Litovsk — några månader innan tyskarna själva blev besegrade — där man fick avträda Polen, Östersjöprovinserna, Ukraina och stora delar av södra och västra Ryssland, liksom i praktiken Transkaukasien (Ukraina och Transkaukasien återfick man senare). Inom Ententen ansåg man sig inte ha någon anledning att vara generösare mot världsrevolutionens centrum. Diverse kontrarevolutionära (”vita”) arméer och regimer gjorde uppror mot sovjeterna. De finansierades av Ententen som skickade brittiska, franska, amerikanska, japanska, polska, serbiska, grekiska och rumänska trupper till rysk jord. I det brutala och kaotiska inbördeskrigets värsta stunder hade Sovjetryssland krympt till en instängd landmassa i norra

⁵ ”Jag sade åt dem: gör allt ni vill göra, ta allt ni vill ha, vi skall stödja er, men sköt om produktionen, se till att produktionen är till nytta. Ägna er åt nyttigt arbete, ni kommer att begå misstag, men ni kommer att lära er” (Lenin: Rapport om aktiviteterna i folkkommissariernas råd, 11-24 januari 1918, Lenin, 1970, s. 551).

och mellersta Ryssland, någonstans mellan Uralregionen och de nuvarande baltiska staterna, bortsett från Leningrad, ett litet utsatt finger som pekade mot Finska viken. Den enda större fördel den nya regimen hade, när den improviserade fram den till slut segerrika Röda armén ur tomma intet, var splittringen och bristen på kompetens bland de oeniga ”vita” styrkorna, deras benägenhet att reta upp den storryska allmogen och den välgrundade misstanken bland de västeuropeiska länderna att man inte tryggt kunde beordra sina upproriska soldater och sjömän att slåss mot bolsjevikerna. I slutet av 1920 hade bolsjevikerna segrat.

Sovjetryssland överlevde alltså mot all förväntan. Bolsjevikerna upprätthöll sin makt och utvidgade den rentav, inte bara (som Lenin med stolthet och lättnad noterade efter två månader och 15 dagar) längre än Pariskommunen 1871 utan genom år av ständiga kriser och katastrofer, tysk seger och en förödmjukande fred, regionala utbrytningar, kontrarevolution, inbördeskrig, utländsk väpnad intervention, hungersnöd och ekonomiskt sammanbrott. De kunde inte hålla sig med någon strategi eller något perspektiv utan måste dag för dag välja mellan de beslut som krävdes för kortsiktig överlevnad och de som innebar risk för omedelbar katastrof. Vem hade råd att begrunda de eventuella långsiktiga konsekvenserna för revolutionen av beslut som måste fattas nu, annars skulle det vara slut på revolutionen och inte bli några fler konsekvenser att begrunda? Ett efter ett togs de nödvändiga stegen. När den nya sovjetiska republiken hade överlevt sina kval märkte man att stegen hade fört i en riktning som varit fjärran Lenins tankar när han anlände till Finlandstationen.

Men revolutionen överlevde. Den gjorde det i huvudsak av tre skäl: För det första hade den ett unikt, kraftfullt och i praktiken statsbyggande instrument i det 600.000 man starka, centraliserade och disciplinerade kommunistpartiet. Vilken roll denna organisationsmodell än hade spelat före revolutionen kom den, som Lenin oförtröttligt hade propagerat för och försvarat sedan 1902, till sin rätt efter revolutionen. Så gott som alla revolutionära regimer under det korta 1900-talet skulle lägga sig till med någon variant av modellen. För det andra var bolsjevikerna helt klart den *enda* regering som kunde och ville hålla ihop Ryssland som en stat och följaktligen åtnjöt de ett avsevärt stöd från de i övrigt politiskt fientligt sinnade ryska patrioterna, t ex de officerare utan vars hjälp den nya Röda armén inte kunde ha byggts upp. För dem, liksom för den återblickande historikern, stod valet 1917-18 inte mellan ett liberalt och demokratiskt och ett icke-liberalt Ryssland, utan mellan Ryssland och den upplösning som drabbade de andra föråldrade och besegrade kejsardömena, nämligen Österrike-Ungern och Turkiet. Till skillnad från dem lyckades Ryssland genom bolsjevikrevolutionen bevara större delen av det gamla multinationella tsardömet territoriella integritet, åtminstone i ytterligare 74 år. Det tredje skälet var att revolutionen hade givit bönderna tillfälle att ta över jorden. När det kom till kritan ansåg merparten av de storryska bönderna — kärnan i staten liksom i dess nya armé — att de hade bättre chanser att få behålla jorden under de röda än om godsägarna återvände. Detta gav bolsjevikerna det avgörande övertaget i inbördeskriget 1918-20. Som det skulle visa sig var de ryska bönderna alltför optimistiska.

III

Den världsrevolution som rättfärdigade Lenins beslut att viga Ryssland åt socialismens sak ägde aldrig rum och därigenom blev Sovjetryssland för en generation framåt dömt till fattigdom och efterbliven isolering. Landets utvecklingsmöjligheter var obefintliga eller åtminstone strängt beskurna (se kapitel 13 och i 6). Men en våg av revolutioner svepte faktiskt över jorden under de två åren efter oktoberrevolutionen och de stridsrustade bolsjevikernas förhoppningar var inte orealistiska. *Völker hört die Signale* (Folk, hör signalerna) löd första raden i refrängen till Internationalen på tyska. Signalerna ljöd högt och tydligt från Petrograd och längre fram, när huvudstaden 1918 hade flyttats till säkrare plats, från Moskva⁶; de hördes

⁶ Tsarrysslands huvudstad var Sankt Petersburg vilket lät för tyskt under första världskriget och därför ändrades till Petrograd. Efter Lenins död blev staden Leningrad (1924) och efter Sovjetunionens fall återtog den sitt

överallt där det fanns arbetar- och socialiströrelser, oavsett ideologi, och längre bort ändå. ”Sovjeter” grundades av tobaksarbetarna på Kuba där inte många visste var Ryssland låg. I Spanien kom åren 1917-19 att kallas ”den sovjetiska tvåårsperioden”, trots att landets vänsteraktivister var passionerade anarkister, dvs. politiskt sett Lenins diametrala motsatser. Revolutionära studentrörelser sköt upp i Peking (Beijing) 1919 och i Córdoba (Argentina) 1918 varifrån de snart spred sig över hela Latinamerika och gav upphov till lokala, revolutionära marxistiska ledare och partier. Den indiske militante nationalist M.N. Roy föll genast för deras trollmakt i Mexico där den lokala revolutionen, som 1917 inledde sin mest radikala fas, naturligtvis erkände sitt släktskap med det revolutionära Ryssland: Marx och Lenin blev förgrundsgestalter, tillsammans med Moctezuma, Emiliano Zapata och diverse arbetande indianer som fortfarande kan beskådas på de officiella konstnärernas stora muralverk. Inom några månader befann sig Roy i Moskva där han spelade en viktig roll i utformandet av den nya kommunistiska internationals politiska program för koloniernas befrielse. Bland annat tack vare bofasta holländska socialister som Henk Sneevliet satte oktoberrevolutionen genast sin prägel på den indonesiska nationella befrielseströrelsens viktigaste massorganisation, Sarekat Islam. ”Denna det ryska folkets bedrift”, skrev en landsortstidning i Turkiet, ”kommer en vacker dag att förvandlas till en sol som lyser över hela mänskligheten”. I Australiens otillgängliga inland hyllade tuffa fårklippare (de flesta irländska katoliker) utan märkbart intresse för politisk teori Sovjetunionen som en arbetarnas stat. I USA omvände sig finnarna, som länge var den mest utpräglad socialistiska invandrargruppen, så gott som mangrant till kommunismen och fyllde de dystra gruvstäderna i Minnesota med möten ”där hjärtat klappar så fort Lenins namn uttalas... I mystisk vördnad, nästan religiös extas, beundrade vi allt som kom från Ryssland” (Koivisto, 1983). Med ett ord: oktoberrevolutionen erkändes allmänt som en händelse som skakade världen.

Även många av dem som betraktade revolutionen på nära håll, en erfarenhet som är mindre ägnad att väcka religiös extas, blev omvända, från de krigsfångar som återvände till sina hemländer som övertygade bolsjevikerna och blivande kommunistledare i sina länder, t ex den kroatiska mekanikern Josip Broz (Tito), till besökande journalister, som Manchester Guardians Arthur Ransome, en inte särskilt politisk medveten man som är bäst känd för att han förvandlade sin passion för segling till förtjusande barnböcker. En ännu mindre bolsjevikisk figur, den tjeckiske författaren Jaroslav Hašek — längre fram författare till mästerverket Den tappre soldaten Švejk — kämpade för första gången i sitt liv för sin övertygelse och höll sig ännu mer förbluffande, har det hävdats, nykter. Han deltog i inbördeskriget som kommissarie i Röda armén innan han återvände till sin mer hemtama roll som anarkist, bohem och alkoholist i Prag med motiveringen att det postrevolutionära Sovjetryssland inte var i hans smak. Men revolutionen hade varit det.

Händelserna i Ryssland inspirerade emellertid inte bara revolutionärer; de inspirerade även revolutioner vilket var av större betydelse. I januari 1918, några veckor efter intagandet av Vinterpalatset och medan bolsjevikerna desperat förhandlade om fred på vilka villkor som helst med den framryckande tyska armén, svepte en våg av politiska storstrejker och antikrigsdemonstrationer genom Centraleuropa med början i Wien varifrån de spred sig via Budapest och Böhmen-Mähren till Tyskland och kulminerade i de österrikisk-ungerska sjömannens myteri i Adriatiska havet. Medan de sista tvivlen på Centralmakternas nederlag förflyktigades bröt deras arméer slutligen samman. I september åkte de bulgariska bondesoldaterna hem, utropade en republik och marscherade mot Sofia, även om de blev avväpnade med tysk hjälp. I oktober brakade den habsburgska monarkin ihop efter de sista förlorade

---

ursprungliga namn. 1 Sovjetunionen (som efterapades av sina mer slaviska satellitstater) var man ovanligt förtjust i att uppkalla orter efter politiker, vilket ofta komplicerades av partiets nyckfulla gunst. Sålunda blev Tsaritsyn vid Volga Stalingrad, skådeplatsen för ett legendariskt slag under andra världskriget, men efter Stalins död Volgograd. 1 skrivande stund har staden fortfarande det namnet.

slagen på den italienska fronten. Diverse nya nationalstater utropades i det (berättigade) hoppet om att den segerrika Ententen skulle föredra dem framför hotet om en bolsjevik-revolution. Och i själva verket var den första reaktionen i Västeuropa på bolsjevikernas vädjan till folken att sluta fred — och deras publikation av de hemliga fördrag där Ententens medlemmar styckade upp Europa sinsemellan — president Wilsons Fjorton punkter, som spelade ut det nationalistiska kortet mot Lenins internationella lockrop. En rad små nationalstater skulle bilda ett slags karantänzon mot den röda smittan. I början av november spred upproriska sjömän och soldater den tyska revolutionen från flottbasen i Kiel genom hela landet. Man utropade republik, kejsaren drog sig tillbaka till Nederländerna och det nya statsöverhuvudet blev en socialdemokratisk före detta sadelmakare.

Revolutionen, som alltså svepte bort alla regimer från Vladivostok till Rhen, var ett uppror mot kriget och för det mesta innebar freden att en stor del av det revolutionära sprängstoffet desarmerades. Det sociala innehållet var hur som helst vagt, utom bland bondesoldaterna och deras familjer i de habsburgska, romanovska och osmanska världena och i de mindre staterna i Sydosteuropa. Där bestod programmet av fyra punkter: kravet på jord samt misstänksamhet mot städer, mot främlingar (inte minst judar) och mot regeringar. Detta gjorde bönderna till revolutionärer, men inte till bolsjevik, i stora delar av Mellan- och Östeuropa, dock inte i Tyskland (bortsett från delar av Bayern), Österrike och delar av Polen. De måste bliktas med en begränsad jordreform även i konservativa, för att inte säga kontrarevolutionära länder som Rumänien och Finland. I de länder där de utgjorde majoriteten av befolkningen garanterade de å andra sidan praktiskt taget att socialisterna, för att inte tala om bolsjevikerna, inte kunde vinna demokratiska, allmänna val. Detta innebar inte nödvändigtvis att bönderna var en bastion av politisk konservatism, men det var ett ödesdigert handikapp för de demokratiska socialisterna och pressade dem att — som i Sovjetryssland — avskaffa de demokratiska valen. Av den anledningen upplöste bolsjevikerna den konstituerande församling som de själva hade begärt (enligt allmän revolutionär tradition sedan 1789) så fort den hade församlats, några veckor efter oktoberrevolutionen. Och även om upprättandet av nya små nationalstater enligt Wilsons riktlinjer långt ifrån eliminerade de etniska konflikterna i revolutionszonerna minskade även de chanserna för bolsjevikrevolutionen, vilket ju också hade varit Ententens avsikt när den bestämde fredsvillkoren.

Å andra sidan var den ryska revolutionens inflytande på de europeiska oroligheterna 1918-19 så uppenbart att det knappast kunde finnas rum för mycket skepsis i Moskva om utsikterna för att sprida revolutionen till världsproletariatet. För historikern — liksom för somligt lokala revolutionärer — tycktes det stå klart att det kejsarliga Tyskland åtnjöt en avsevärd social och politisk stabilitet. Landet hade en visserligen stark men i grund och botten moderat arbetarrörelse och skulle förvisso aldrig ha upplevt något i stil med ett väpnat uppror om det inte hade varit för kriget. Till skillnad från tsarens Ryssland eller det fallfärdiga Österrike-Ungern, till skillnad från Turkiet, Europas beryktade "sjuke man", till skillnad från kontinentens bergiga sydöstra hörn med sina vilda, beväpnade invånare som var kapabla till vad som helst, var Tyskland inget land där man skulle förvänta sig omvälvningar. Och jämfört med det genuint revolutionära läget i de andra besegrade länderna, Ryssland och Österrike-Ungern, förblev stämningen bland majoriteten av de tyska revolutionära soldaterna, sjömännen och arbetarna just så moderat och laglydig som de ryska revolutionärernas möjligen apokryfiska skämt alltid hade gjort gällande ("Där det finns ett anslag som förbjuder allmänheten att gå på gräset håller sig tyska upprorsmän naturligtvis till gångbanan").

Men det var i detta land de revolutionära sjömännen bar Sovjetunionens baner genom hela landet, där det verkställande organet för Berlinarbetarnas och soldaternas sovjet utsåg en tysk socialistregering, där februari och oktober tycktes sammanfalla, där den effektiva makten i huvudstaden redan tycktes vara i de radikala socialisternas händer från den stund kejsaren abdikerade. Detta var en illusion som berodde på den gamla arméns, statens och maktappa-

ratens totala men tillfälliga förflamning efter de dubbla chockerna, ett totalt nederlag och en revolution. Efter några dagar var den gamla regimen, i form av en republik, tillbaka i sadeln och hade inte längre några allvarliga problem med socialisterna, som inte ens lyckades få majoritet i de första valen som ändå hölls redan några veckor efter revolutionen.⁷ De hade ännu färre problem med det nya, improviserade kommunistpartiet vars ledare, Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg, snabbt mördades av frilansande revolvermän ur armén.

Icke desto mindre bekräftade den tyska revolutionen 1918 de ryska bolsjevikernas hopp, inte minst för att man faktiskt utropade en kortlivad socialistrepublik i Bayern 1918 och på våren 1919, efter mordet på ledaren, för en tid upprättade en sovjetrepublik i München, huvudstaden för tysk konst, intellektuell motkultur och (inte fullt så politiskt omstörtande) öl. Detta sammanföll i tiden med ett annat och mer allvarligt menat försök att föra bolsjevismen västerut, den ungerska sovjetrepubliken från mars-juli 1919.⁸ Båda kvästes förstås med väntad brutalitet. Dessutom ledde besvikelsen över socialdemokraterna till att de tyska arbetarna snabbt radikaliserades och många överförde sin lojalitet på de oberoende socialisterna och efter 1920 på kommunistpartiet som därigenom blev det största partiet av detta slag utanför Sovjetryssland. Kunde man inte vänta sig en tysk oktoberrevolution trots allt? Trots att år 1919, det år den sociala oron i Västeuropa kulminerade, hade medfört nederlag för det enda försöket att sprida den bolsjevikiska revolutionen och trots att den revolutionära vågen 1920 hastigt och märkbart avklingade gav bolsjevikledarna i Moskva inte upp hoppet om en tysk revolution förrän i slutet av 1923.

Tvärtom. Det var 1920 som bolsjevikerna begick något som så här i efterhand ter sig som ett allvarligt misstag och permanent splittrade den internationella arbetarrörelsen. De gjorde det genom att ta Lenins förtruppssparti med en elit av heltidsanställda ”professionella revolutionärer” till förebild i organisationen av den nya internationella kommuniströrelsen. Oktoberrevolutionen hade som vi har sett väckt sympatier inom stora delar av de internationella socialiströrelserna som så gott som samtliga trädde ur världskriget både radikaliserade och kraftigt förstärkta. Med några få undantag fanns det i de socialistiska partierna och arbetarpartierna stora åsiktsgrupperingar som var böjda att gå med i den nya, tredje eller kommunistiska internationalen som bolsjevikerna grundade för att ersätta den andra internationalen (1889-1914) som hade blivit misskrediterad och krossad av det världskrig den inte hade lyckats bestämma sig för att motarbeta.⁹ I själva verket röstade faktiskt flera partier, till exempel socialistpartierna i Frankrike, Italien, Österrike och Norge, liksom de oberoende socialisterna i Tyskland, för att göra detta, vilket innebar att bolsjevikernas orekonstruerade motståndare hamnade i minoritet. Men vad Lenin och bolsjevikerna ville ha var inte en internationell rörelse för socialister som sympatiserade med oktoberrevolutionen, utan en kår av totalt engagerade och disciplinerade aktivister, ett slags global slagstyrka för revolutionära erövringar. Partier som drog sig för att anamma den leninistiska strukturen vägrades inträde i eller utslöts ur den nya Internationalen som bara kunde försvagas om den accepterade sådana opportunistiska och reformistiska femtekolonnare, för att inte säga ”parlamentariska kretiner”, som Marx en gång hade kallat dem. I den stundande striden fanns det bara rum för soldater.

Detta argument var bestickande under en enda förutsättning: att världsrevolutionen fortfarande ryckte fram och att kampen stod för dörren. Men även om läget i Europa var långt ifrån stabilt var det 1920 uppenbart att bolsjevikrevolutionen inte stod på dagordningen i Västeuropa, även om det samtidigt stod klart att bolsjevikerna hade etablerat sig för gott i

⁷ Det moderata socialdemokratiska majoritetspartiet fick strax under 38 procent av rösterna — deras högsta notering någonsin — medan de revolutionära oberoende socialdemokraterna fick runt 7,5 procent.

⁸ Sovjetrepublikens krossande ledde till att politiska och intellektuella flyktingar spreds över världen. Somliga fick oväntade livsbanor, t ex filmmagnaten sir Alexander Korda och skådespelaren Bela Lugosi, mest känd som stjärnan i den första skräckfilmen om Dracula.

⁹ Den så kallade Första internationalen var Karl Marx egen Internationella arbetarassociation från 1864-72.

Ryssland. När Internationalen möttes tycktes det utan tvivel finnas en chans att Röda armén, som hade gått segrande ur inbördeskriget och nu ryckte fram mot Warszawa, skulle sprida revolutionen västerut med vapenmakt, som en biprodukt av det korta rysk-polska krig som Polens territoriella ambitioner hade provocerat. Polen, som hade återfått sin ställning som självständig stat efter ett och ett halvt sekel då landet inte existerat, krävde nu de gränser det hade haft på 1700-talet och som låg långt inne i Vitryssland, Litauen och Ukraina. De sovjetiska framryckningarna, som har efterlämnat ett underbart litterärt minnesmärke i Isaak Babels Ryttararmén, bejublades av en ovanligt brokig skara, från den österrikiske författaren Joseph Roth, senare Habsburgsmonarkins elegiker, till Mustafa Kemal, blivande ledare för Turkiet. Men de polska arbetarna underlät att göra uppror och Röda armén slogs tillbaka vid Warszawas portar. Därefter skulle allt förbli lugnt på västfronten, även om skenet stundom bedrog. Revolutionärerna fäste visserligen nu sitt hopp längre österut till Asien som Lenin alltid hade ägnat avsevärd uppmärksamhet. Mellan 1920 och 1927 tycktes i själva verket världsrevolutionen stå och falla med den kinesiska revolutionen som ryckte fram under Kuomintang, på den tiden det nationella befrielsepartiet, vars ledare Sun Yat-sen (1866-1925) välkomnade både den sovjetiska modellen, sovjetiskt militärt bistånd och det nya kinesiska kommunistpartiet inom sin rörelse. Alliansen mellan Kuomintang och kommunisterna skulle komma att svepa norrut från sina baser i Sydkina i den stora offensiven 1925-27 och åter lägga större delen av landet under en enda regerings kontroll för första gången sedan kejsardömets fall 1911, innan den ledande Kuomintanggeneralen, Chiang Kai-shek, vände sig mot kommunisterna och massakrerade dem. Men inte ens före detta bevis på att Österlandet ännu inte var moget för oktoberrevolutionen kunde det lovande Asien dölja revolutionens misslyckande i Väst.

1921 gick detta inte längre att förneka. Revolutionen var på reträtt i Sovjetryssland, även om bolsjevikernas makt politiskt sett inte var hotad (se s. 429 f). Den var avförd från dagordningen i Västeuropa. På Kominterns tredje kongress insåg man detta utan att ännu helt erkänna det. Därför manade man till en ”enad front” med just de socialister som den andra kongressen hade rensat ut ur den revolutionära armén. Exakt vad detta betydde skulle revolutionärerna tvista om de närmaste generationerna. Hur som helst var det för sent. Rörelsen var oåterkalleligen splittrad och majoriteten av vänstersocialister, både individer och partier, gled tillbaka in i den socialdemokratiska rörelsen, vilken till övervägande delen leddes av måttfulla antikommunister. De nya kommunistpartierna förblev i minoritet inom den europeiska vänstern och i allmänhet — med några få undantag som Tyskland, Frankrike och Finland — var de en tämligen liten och än hängiven minoritet. Deras belägenhet skulle inte komma att förändras förrän på 1930-talet (se kapitel 5).

IV

Men efter de oroliga åren återstod inte bara ett väldigt men underutvecklat land som nu styrdes av kommunister som hade föresatt sig att bygga upp ett alternativt samhälle till det kapitalistiska, utan också en regering, en disciplinerad internationell rörelse och — kanske minst lika viktigt — en generation av revolutionärer som var hängivna visionen om världsrevolutionen under den flagga som höjts i oktober och under ledning av den rörelse som ofrånkomligen hade sitt högkvarter i Moskva. (I många år hoppades man snart kunna flytta till Berlin och tyska, inte ryska, var Internationalens officiella språk mellan kriget.) Rörelsen kanske inte riktigt visste hur världsrevolutionen skulle gå vidare efter stabiliseringen i Europa och nederlaget i Asien, och kommunisternas spridda försök att göra väpnat uppror på egen hand (i Bulgarien och Tyskland 1923, i Indonesien 1926, i Kina 1927 och — sent och otypiskt — i Brasilien 1935) slutade med katastrof. Men som den stora depressionen och Hitlers maktövertagande snart skulle visa var tillståndet i världen mellan kriget knappast sådant att de apokalyptiska förhoppningarna kom på skam (se kapitel 3 till 5). Detta förklarar inte Kominterns plötsliga omsvängning till en ultrarevolutionär retorik och sekteristisk vänster-

politik mellan 1928 och 1934, eftersom rörelsen trots retoriken i praktiken varken väntade eller förberedde sig för att ta makten någonstans. Förändringen som visade sig politiskt olycklig måste snarare förklaras med interna förhållanden i det sovjetiska kommunistpartiet efter Stalins maktövertagande och kanske var det också ett försök att överbrygga den alltmer uppenbara motsättningen mellan Sovjetunionens intressen som en stat som ofrånkomligen måste samexistera med andra stater — regimen började vinna internationellt erkännande från och med 1920 — och den rörelse vars mål det var att undergräva och störta alla andra regimer.

Till slut tog staten Sovjetunionens intressen överhanden över de världsrevolutionära intressena hos den kommunistiska internationalen som Stalin förvandlade till ett redskap för sovjetisk statspolitik under det sovjetiska kommunistpartiets stränga överinseende genom att rensa ut, upplösa och omforma dess beståndsdelar efter eget skön. Världsrevolutionen hörde hemma i det förgångnas retorik och en revolution var bara acceptabel om den a) inte stred mot Sovjetunionens intressen och b) kunde kontrolleras från Moskva. Regeringarna i Västeuropa, som betraktade de många nya kommunistregimerna efter 1944 först och främst som en utvidgning av Sovjetunionens maktsfär, tolkade förvisso Stalins avsikter korrekt, men det gjorde även de kvarblivande revolutionärer som bittert anklagade Moskva för att inte vilja att kommunisterna skulle ta makten och för att motarbeta alla deras försök, även de som visade sig framgångsrika, t ex i Jugoslavien och Kina (se kapitel 5).

Icke desto mindre var Sovjetunionen in i det sista, till och med för de många egennyttiga och korrumpade medlemmarna av sin egen nomenklatura, mer än bara en stormakt bland andra. Mänsklighetens frigörelse och uppbyggnaden av ett bättre alternativ till det kapitalistiska samhället var ju trots allt grunden för statens existensberättigande. Varför skulle annars de byråkratiska stenansiktena i Moskva ha fortsatt att finansiera och beväpna den kommunistlierade African National Congress gerillaarméer, vars chanser att störta det sydafrikanska apartheidsystemet verkade minimala, vilket de i decennier också var? (Underligt nog kan den kinesiska kommunistregimen, trots att den efter brytningen mellan de båda länderna kritiserade Sovjetunionen för svek mot de revolutionära rörelserna, inte berömma sig av samma praktiska stöd till befrielseströrelser i tredje världen.) Mänskligheten skulle som Sovjetunionen för länge sedan hade insett inte komma att förändras genom en Moskvainspirerad världsrevolution. Under de långa skymningsåren under Breznjev förbleknade även Nikita Chrusjtjovs uppriktiga övertygelse om att socialismen skulle ”begrava” kapitalismen med hjälp av sin ekonomiska överlägsenhet. Det kan mycket väl förhålla sig så att just den obotliga erosionen av denna övertygelse om systemets universella kallelse förklarar varför det till slut störtades utan motstånd (se kapitel 16).

Inga sådana betänkligheter anfäktade den första generation som hade inspirerats av oktobers strålande ljus och ville viga sina liv åt världsrevolutionen. Liksom de första kristna hade de flesta socialister före 1914 trott på en stor apokalyptisk förändring som skulle avskaffa allt som var av ondo och införa ett samhälle utan olycka, förtryck, ojämlikhet och orättvisa. Marxismen stärkte hoppet genom att ge garantier för det tusenåriga rikets vetenskapliga och historiska ofrånkomlighet. Oktoberrevolutionen bevisade nu att den stora förändringen hade börjat.

Det sammanlagda antalet soldater i den av nödvändighet hänsynslösa och disciplinerade armén för mänsklighetens befrielse var kanske inte större än några tiotusental. De professionella i den internationella rörelsen som ”bytte hemland oftare än skor”, som Bertolt Brecht uttryckte det i en dikt skriven till deras ära, var kanske inte fler än några hundra tillsammans. De får inte förväxlas med vad italienarna på den tid deras eget kommunistparti var en miljon man starkt kallade ”kommunistfolket”, dvs. de miljontals anhängarna i de djupa leden för vilka drömmen om ett nytt och gott samhälle också var verklig, även om deras dagliga aktivism i praktiken inte var större än den gamla socialiströrelsens och deras

engagemang hur som helst berodde på klasstillhörighet snarare än på personlig hängivenhet. Men även om aktivisterna inte var många kan man inte begripa 1900-talet utan dem.

Utan det leninistiska ”partiet av ett nytt slag” med de ”professionella revolutionärerna” som var dess kadrer är det otänkbart att en tredjedel av mänskligheten inte stort mer än 30 år efter oktoberrevolutionen skulle ha levat under kommunistregimer. Vad kommunisternas övertygelse och ovillkorliga lojalitet mot världsrevolutionens högkvarter, Moskva, gav dem var förmågan att betrakta sig själva (i sociologiska termer) som medlemmar av en världskyrka och inte en sekt. Moskva-orienterade kommunistpartier förlorade ledare genom avhopp och utrensningar, men innan de tappade modet efter 1956 splittrades de inte, till skillnad från de marxistiska fraktioner av oliktankande som följde Trotskij, eller maoismens än mer lätt-splittrade ”marxist-leninistiska” konventiklar efter 1960. Hur få de än var — och när Mussolini störtades i Italien 1943 bestod det italienska kommunistpartiet av runt 5.000 män och kvinnor, de flesta just återkomna från landsflykt eller fångläger — var de vad bolsjevikerna hade varit i februari 1917, kärnan i en armé om miljoner, de tänkbara härskarna över folk och land.

För denna generation, i synnerhet för dem som om än i unga år hade upplevt omstörtningens dagar, var revolutionen något som skulle inträffa i deras egna liv. Kapitalismens dagar var ohjälpligt räknade. Samtidshistorien var ett förrum till den slutliga segern för dem som fick leva och se, vilket bara skulle inkludera några av revolutionens soldater (”de döda på permission”, som den ryske kommunisten Leviné uttryckte sig strax innan han blev avrättad av dem som störtade Münchensovjeten 1919). Om det borgerliga samhället hade så stor anledning att hysa farhågor om sin egen framtid, varför skulle då kommunisterna vara övertygade om dess överlevnad? Deras egna liv visade att revolutionen var verklig.

Låt oss ta som exempel två unga tyskar som för en tid förenades som ett kärlekspar och som mobiliserades för livet under den bayerska sovjetrevolutionen 1919: Olga Benario, dotter till en välbärgad advokat i München, och läraren Otto Braun. Olga skulle komma att organisera revolutionen på det västra halvklotet där hon förälskade sig i och med tiden gifte sig med Luis Carlos Prestes, som anförde en lång upprorsmarsch genom den brasilianska obygderna efter att ha lyckats övertala Moskva att stödja en revolt i Brasilien 1935. Upproret misslyckades och den brasilianska regeringen utlämnade Olga till Hitlers Tyskland där hon med tiden dukade under i ett koncentrationsläger. Under tiden hade Otto med större framgång givit sig ut för att revolutionera det östra halvklotet som Kominterns militära expert i Kina där han blev den ende ickekines som deltog i de kinesiska kommunisternas berömda ”Långa marsch” innan han återvände till Moskva och med tiden till DDR. (Erfarenheten fick honom att hysa misstro mot Mao.) När om inte under den första hälften av 1900-talet skulle två sammanflätade liv ha kunnat gestalta sig på detta sätt?

Så i flera generationer efter 1917 införlivade bolsjevismen alla andra socialrevolutionära traditioner eller trängde ut dem i utkanten av de radikala rörelserna. Före 1914 hade anarkismen i stora delar av världen utövat en betydligt större lockelse på revolutionära aktivister än marxismen. Utanför Östeuropa betraktades Marx snarast som en guru för de masspartier vars ofrånkomliga men icke-revolutionära framryckning mot segern han hade påvisat. På 1930-talet hade anarkismen upphört att existera som betydelsefull politiskt kraft utanför Spanien, till och med i Latinamerika där den svartröda fanan av tradition hade inspirerat fler aktivister än den röda. (Även i Spanien skulle inbördeskriget komma att krossa anarkismen, samtidigt som det kraftigt stärkte de tidigare relativt obetydliga kommunisterna.) De socialrevolutionära grupper som faktiskt existerade oberoende av Moskvakommunismen använde i själva verket i fortsättningen Lenin och oktoberrevolutionen som referenspunkt och leddes eller inspirerades nästan utan undantag av någon avhoppad eller utrensad figur från Komintern, en organisation som inlät sig på en alltmer hänsynslös kättarjakt när Josef Stalin tog makten i det sovjetiska kommunistpartiet och Internationalen. Få av de olika grupperna av oliktankande bolsjeviker

hade någon större politisk betydelse. Den klart mest prestigefyllda och berömde kättaren, den landsflyktige Leo Trotskij — en av ledarna för oktoberrevolutionen och Röda arméns arkitekt — misslyckades komplett i alla sina praktiska företag. Hans ”Fjärde internationalen” som skulle tävla med den stalinistiska Tredje internationalen, var så gott som osynlig. När han lönnmördades på order av Stalin i landsflykt i Mexico 1940 var hans politiska inflytande försumbart.

Kort sagt: att vara socialrevolutionär kom i allt högre grad att innebära att man var anhängare till Lenin och oktoberrevolutionen och allt oftare medlem av eller anhängare till något Moskvatroget kommunistparti och detta i än högre grad när dessa partier efter Hitlers triumf i Tyskland antog den antifascistiska enhetsfrontens politik, vilket gjorde det möjligt för dem att bryta sig ur sin sekteristiska isolering och vinna stort stöd bland både arbetare och intellektuella (se kapitel 5). De ungdomar som längtade efter att störta kapitalismen blev ortodoxa kommunister och satte likhetstecken mellan sin sak och den Moskva-styrda internationella rörelsens, och marxismen, som i och med oktoberrevolutionen återupprättades som en ideologi för revolutionär förändring, betydde nu den variant som utlärdes av Marx-Engels-Lenin-institutet i Moskva, som var det globala centret för uttolkning av de stora klassiska texterna. Det fanns ingen annan som erbjöd sig att både tolka världen och förändra den eller som såg ut att vara bättre rustad att göra det. Detta skulle förbli fallet fram till 1956 när upplösningen av både den stalinistiska ortodoxin i Sovjetunionen och av den Moskvastyrda internationella kommuniströrelsen innebar att tidigare marginaliserade tänkare, traditioner och organisationer från den heterodoxa vänstern trädde ut i offentlighetens ljus igen. Ändå levde de fortfarande i oktoberrevolutionens gigantiska skugga. Även om alla som hade minsta kunskap om idéhistoria kände igen Bakunins eller rentav Netjaevs snarare än Marx anda hos de radikala studenterna 1968 och senare ledde inte detta till någon betydelsefull renässans för anarkistiska teorier eller rörelser. Tvärtom medförde 1968 en enorm intellektuell våg för marxistisk teori — oftast i versioner som skulle ha förvånat Marx själv och för diverse ”marxist-leninistiska” sekter och grupper som förenades av sitt avståndstagande från Moskva och de gamla kommunistpartierna som man ansåg var otillräckligt revolutionära och leninistiska.

Paradoxalt nog inträffade detta praktiskt taget kompletta övertagande av den socialrevolutionära traditionen vid en tidpunkt när Komintern helt klart hade givit upp sina ursprungliga revolutionära strategier från 1917-23, eller rättare sagt tänkte sig strategier för maktövertagandet som helt skilde sig från dem från 1917 (se kapitel 5). Från och med 1935 var den kritiska vänsterns analyser fulla av anklagelser mot Moskvans anhängare som ansågs försumma, försmå eller rentav svika tillfällena att göra revolution eftersom Moskva inte längre ville ha någon revolution. Innan den stolta och ”monolitiska” sovjetstyrda rörelsen började spricka inifrån gjorde dessa argument föga intryck. Så länge den kommunistiska rörelsen bevarade sin enhet, sammanhållning och motståndskraft mot splittring var den det självklara valet för majoriteten av dem som trodde på behovet av global revolution. Dessutom var det väl ingen som kunde förneka att de länder som bröt med kapitalismen under världrevolutionens andra stora våg från 1944 till 1949 gjorde det under de ortodoxa, sovjettrogna kommunistpartiernas ledning? Inte förrän efter 1956 hade de revolutionärt sinnade någon egentlig möjlighet att välja mellan flera sådana rörelser som kunde göra välgrundade anspråk på politisk eller omstörtande effektivitet. Och även de grupperingarna — diverse varianter av trotskismen och maosismen, samt de grupper som inspirerades av den kubanska revolutionen 1959 (se kapitel i 5) — var fortfarande i stort sett av leninistisk härstamning. De gamla kommunistpartierna förblev de överlägset största grupperna längst ut till vänster, men vid det laget hade den gamla kommuniströrelsen börjat tappa modet.

V

Styrkan hos de världsrevolutionära rörelserna låg i den kommunistiska organisations-

modellen, Lenins ”parti av ett nytt slag”, en respektingivande innovation av 1900-talets sociala ingenjörskonst som kan jämföras med medeltida uppfinningar som de kristnas munkordnar och andra samfund. Modellen gav även små organisationer en oproportionerligt stor genomslagskraft, eftersom partiet kunde begära en osedvanlig hängivenhet och självuppgiffring av sina medlemmar, en mer än militär disciplin och sammanhållning, och en fullkomlig inriktning på att verkställa partiets beslut till varje pris. Detta gjorde djupt intryck även på fientligt sinnade observatörer. Och ändå var förhållandet mellan partiets förtrupsmodell och de stora revolutioner den hade skapats för att göra och emellanåt också lyckades göra långt ifrån klart, även om inget var mer uppenbart än att modellen kom till sin rätt efter lyckade revolutioner eller i krigstid. Ty de leninistiska partierna var i grund och botten konstruerade som eliter (förtrupper) av ledare, eller rättare sagt ”kontraeliter” före revolutionen, och som man kunde se 1917 är samhällsomvälvningar beroende av vad som inträffar bland massorna och i lägen som varken eliter eller kontraeliter helt kan behärska. Nu råkade den leninistiska modellen faktiskt ha en stor dragningskraft på de yngre medlemmarna av de gamla eliterna som slöt sig till sådana partier i oproportionerliga antal, i synnerhet i tredje världen, trots partiernas heroiska och relativt framgångsrika försök att befordra äkta proletärer. Det väldiga uppsvinget för den brasilianska kommunismen på 1930-talet berodde på att unga intellektuella ur den jordägande oligarkins familjer och de lägre arméofficerarna omvändes (Martins Rodrigues, 1984, S. 390-97).

Å andra sidan fanns det ofta en motsättning mellan stämningarna i de verkliga ”massorna” (som ibland inkluderade de aktiva anhängarna av ”förtruppen”) och ledarnas idéer, i synnerhet under tider av spontan massrevolt. De spanska generalernas uppror mot Folkfrontsregeringen i juli 1936 utlöste till exempel genast sociala oroligheter i stora delar av Spanien. Det faktum att de militanta aktivisterna, i synnerhet anarkisterna, bestämde sig för att kollektivisera produktionsmedlen var föga överraskande, även om kommunistpartiet och centralregeringen senare motsatte sig detta och upphävde åtgärderna där det var möjligt med för- och nackdelar som fortfarande diskuteras i den politiska och historiska litteraturen. Händelsen utlöste emellertid också den största vågen av ikonoklasm och prästmord sedan den sortens aktiviteter först blev en del av den spanska populistiska agitationen 1835, när Barcelonaborna uttryckte sin besvikelse över en dålig tjurfäktning genom att bränna ner ett antal kyrkor. Runt sjutusen av kyrkans män — dvs. 12-13 procent av landets präster och munkar, dock endast en försumbar andel av nunnorna — dödades, medan över sextusen helgonbilder i ett enda stift i Katalonien (Gerona) förstördes (Hugh Thomas, 1977, s. 207-71; M. Delgado, 1992, s. 56).

Två förhållanden kan konstateras apropå denna skrämmande episod: att den fördömdes av de i övrigt passionerat antiklerikala ledarna och språkrören för den spanska revolutionära vänstern, till och med av de notoriskt prästhatande anarkisterna, och att det för dem som begick brotten, liksom för många av dem som beskådade dem, var detta mer än något annat revolutionen egentligen handlade om, en uppochned-vändning av samhällets ordning och värden, inte bara för ett kort, symboliskt ögonblick utan för gott (M. Delgado, 1992, s. 52-52). Det gick väl för sig för ledarna att hävda, som de alltid gjorde, att det var kapitalisten och inte prästen som var den främsta fienden. I märke och ben kände massorna något annat. (Om den folkliga politiken i ett mindre mans-dominerat samhälle än det iberiska skulle ha varit lika blodtörstigt ikonoklastisk är en hypotetisk fråga, även om allvarligt syftande forskning om kvinnors attityder kanske skulle kunna kasta ljus över saken.)

Nu råkade det faktiskt vara ovanligt under i 2000-talet med det slags revolution där den politiska apparaten och auktoriteten plötsligt kollapsade så att mannen (och, i den mån hon tilläts, kvinnan) på gatan fick sköta sig själv. Inte ens det mest näraliggande exemplet på en etablerad regims plötsliga sammanbrott, den iranska revolutionen 1979, var riktigt så ostrukturerad, även om Teheranbefolkningens samstämda uppror mot shahen till stor del måste ha varit spontant. Tack vare det iranska prästerskapets organisation fanns den nya

regimen redan där i ruinerna efter den gamla, även om det skulle dröja en tid innan den antog sin slutliga form (se kapitel 15).

Efter oktoberrevolutionen skulle den typiska revolutionen under det korta 1900-talet, bortsett från några lokala explosioner, antingen initieras av en (nästan alltid militär) kupp som erövrade huvudstaden, eller vara slutresultatet av en lång väpnad kamp på i första hand landsbygden. Eftersom det fanns gott om lägre officerare — betydligt mindre ofta underbefäl — med radikala vänstersympatier i fattiga och underutvecklade länder där den militära banan erbjöd attraktiva karriärmöjligheter för dugliga och bildade unga män utan vare sig kontakter eller pengar, förekom sådana initiativ normalt i länder som Egypten (de fria officerarnas revolution 1952) och andra länder i Mellanöstern (Irak 1958, Syrien upprepade gånger efter 1950 och Libyen 1969). Militärer är ett stående inslag i den latinamerikanska revolutionshistorien, även om de sällan för någon längre tid har tagit makten i ett land inspirerade av utpräglade vänsterideal. Å andra sidan störtades den äldsta högerregim som då satt vid makten i världen år 1974 i en kupp av unga officerare som blivit desillusionerade och radikaliserade av långa defensiva kolonialkrig: ”nejlikornas revolution” i Portugal. Alliansen mellan dem, ett starkt kommunistparti som tidigare överlevt under jorden och diverse radikala marxistgrupper splittrades snart och förlorade makten, till allmän lättnad inom Europeiska Gemenskapen som Portugal en kort tid senare gick med i.

I de utvecklade länderna var de väpnade styrkornas sociala sammansättning, ideologiska traditioner och politiska funktioner sådana att militärer med intresse för politik i dessa länder valde högern. Kupper i förening med kommunisterna eller socialisterna låg inte för dem. Visserligen kom före detta soldater ur de infödda trupper som Frankrike hade kallat in i sina kolonier — de var sällan officerare — att spela en viktig roll i befrielseörelserna inom det franska kolonialväldet (i synnerhet i Algeriet). De hade inte gjort goda erfarenheter under och efter andra världskriget, inte bara på grund av den vanliga diskrimineringen utan även på grund av att de huvudsakligen koloniala soldaterna i de Gaulles armé av fria fransmän — liksom de icke-galliska medlemmarna av den väpnade motståndsrörelsen i själva Frankrike — snabbt kom att ställas i skuggan.

De franska soldater som deltog i de officiella segerparaderna efter befrielsen var en bra bit ”vitare” än de som faktiskt hade vunnit kriget åt de Gaulle. Icke desto mindre förblev på det hela taget de imperialistiska ländernas koloniala arméer lojala eller rättare sagt opolitiska, även när det faktiskt var koloniernas infödingar som förde befälet och även om vi räknar med de runt 50.000 indiska soldater som gick med i Indian National Army under japanerna (M. Echenberg, 1992, s. 141-45; M. Barghava och A. Singh Gill, 1988, s. 10; T.R. Sareen, 1988, s. 20-21).

VI

Vägen till revolution genom långa gerillakrig upptäcktes tämligen sent av 1900-talets socialrevolutionärer. Kanske var anledningen att denna framför allt lantliga aktivitet historiskt sett i de allra flesta fall hade förknippats med rörelser med arkaiska ideologier, som skeptiska observatörer i städerna lätt förväxlade med konservatism eller rentav reaktion och kontra-revolution. De effektiva gerillakrigen under de franska revolutionära och napoleonska epokerna hade ju trots allt utan undantag varit riktade mot och aldrig för Frankrike och dess revolutionära sak. Själva ordet ”gerilla” kom inte att ingå i det marxistiska ordförrådet förrän efter den kubanska revolutionen 1959. Bolsjevikerna, som hade utkämpat så väl reguljära som irreguljära strider under inbördeskriget, använde ordet ”partisan”, vilket blev normbildande i de sovjetinspirerade motståndsrörelserna under andra världskriget. Så här i efterhand är det överraskande att gerillaaktioner inte spelade just någon roll i spanska inbördeskriget, trots att strategin borde ha kommit väl till pass i de republikanska områden som Francos trupper ockuperade. Efter andra världskriget organiserade kommunisterna faktiskt några tämligen

betydelsefulla gerillaceller från utlandet. Före första världskriget ingick strategin helt enkelt inte i blivande revolutionsmakares verktygslåda.

I Kina var situationen dock annorlunda. Där anammades den nya strategin av vissa (men långt ifrån alla) kommunistledare — efter det att Kuomintang under Chiang Kai-shek hade vänt sig mot sina tidigare kommunistiska allierade 1927, och efter det iögonfallande fiaskot för de kommunistiska upproren i städerna (Kanton, 1927). Mao Zedong, den främste förespråkaren för den nya strategin — som med tiden skulle göra honom till Kommunistkinas ledare — insåg inte bara att stora delar av Kina efter över 15 års revolution fortfarande låg utanför centralmaktens effektiva kontroll, han var även en varm beundrare av *Berättelser från träskmarkerna*, den stora klassiska romanen om kinesiskt banditliv, och visste därigenom att gerillataktiken av tradition ingick i sociala konflikter i Kina. I själva verket kunde ingen bildad kines undgå att märka likheterna mellan den första fria gerillazon som Mao upprättade i Kiangsibergen 1927 och den bergsfästning som upprättades av Träskmarkernas hjältar som den unge Mao hade uppmanat sina studentkamrater att ta till förebild 1917 (Schram, 1966, s. 43-44).

Hur heroisk och inspirerande den kinesiska strategin än var tycktes den inte lämpa sig för länder med fungerande moderna inre kommunikationssystem och regeringar som hade för vana att administrera hela sitt territorium, hur avlägset och oländigt det än var. Nu visade sig strategin på kort sikt inte särskilt framgångsrik ens i Kina där den nationella regeringen 1934 efter flera militärkampanjer tvingade kommunisterna att ge upp sina fria sovjetterritorier i de centrala delarna av landet och dra sig tillbaka på den legendariska Långa marschen till en avlägsen och glesbefolkad region långt uppe vid gränsen i nordväst.

Sedan Luis Carlos Prestes och de andra brasilianska rebelledarna i slutet av 1920-talet hade övergivit försöken att nå kommunismen genom strövtåg i obygden valde ingen vänstergrupp av någon betydelse gerillavägen någon annanstans, om vi inte räknar med general César Augusto Sandinos kamp mot den amerikanska marinkåren i Nicaragua (1927-33) som skulle inspirera den sandinistiska revolutionen 50 år senare. (Ändå gjorde den kommunistiska internationalen ett föga övertygande försök att framställa Lampião, den berömde brasilianske upprorsmakaren och hjälten från tusentals skillingtryck, i denna skepnad.) Mao själv blev inte revolutionärernas ledstjärna förrän efter den kubanska revolutionen.

Under andra världskriget fanns det emellertid ett mer omedelbart och allmänt motiv att välja gerillavägen till revolution: behovet av att bekämpa Hitlertyskland och dess allierade som ockuperade större delen av den europeiska kontinenten, inklusive stora delar av det europeiska Sovjetunionen. Motståndet och framför allt det väpnade motståndet började utvecklas kraftigt sedan Hitlers anfall på Sovjetunionen lett till att de olika kommunistpartierna mobiliserades. När den tyska armén slutligen var besegrad, med varierande bidrag från de lokala motståndsrörelserna (se kapitel 5) föll regimerna i det ockuperade eller fascistiska Europa samman och socialrevolutionära regimer under kommunistisk kontroll tog makten eller försökte ta makten i åtskilliga länder där det väpnade motståndet hade varit som effektivast (Jugoslavien, Albanien och — om det inte hade varit för brittiskt och till slut amerikanskt militärt bistånd — Grekland). De kunde förmodligen även ha tagit makten i Italien norr om Apenninerna, även om det inte skulle ha varat länge, men de försökte aldrig, något som fortfarande debatteras i vad som återstår av den revolutionära vänstern. De kommunistregimer som upprättades i östra och sydöstra Asien efter 1945 (i Kina samt delar av Korea och franska Indokina) borde också betraktas som barn av krigstidens motståndsrörelser, för inte ens i Kina började Maos Röda arméer sin massiva framryckning mot makten förrän efter det att den japanska armén gav sig ut för att erövra huvuddelen av Kina 1937. Den andra vågen av världsrevolution föddes ur andra världskriget liksom den första hade uppstått till följd av första världskriget — om än på ett helt annat sätt. Den här gången var det själva kriget, inte motviljan mot det, som förde revolutionärerna till makten.

De nya revolutionära regimernas egenskaper och politik behandlas på annan plats (se kapitel 5 och 13). Här ska vi koncentrera oss på själva revolutionsprocessen. Revolutionerna vid i 1900-talets mitt, som kom vid det segerrika slutet av ett långt krig, skilde sig på två sätt från både den klassiska revolutionen från 1789 och "oktoberrevolutionen", och till och med från gamla regimers mycket långsamma sammanbrott, som i det kejserliga Kina eller Porfirio Diaz Mexico (se Imperiernas tidsålder, kapitel 12). För det första — och i detta avseende påminde de om lyckade militärkupper — rådde det aldrig något egentligt tvivel om vem som hade gjort revolutionen eller utövade makten: den politiska grupp som förknippades med Sovjetunionens segerrika arm, ty Tyskland, Japan och Italien skulle aldrig ha kunnat besegras enbart med hjälp av motståndsrörelser — inte ens i Kina. (De segerrika Västmakternas arméer motsatte sig naturligtvis kommunistdominerade regimer.) Det blev inget interregnum eller maktvakuum. Och omvänt: de enda befriade länder där starka motståndsrörelser inte lyckades ta makten direkt efter Axelmakternas sammanbrott var de där de västallierade behöll ett brohuvud (Sydkorea, Vietnam) eller där det inre motståndet mot Axelmakterna var splittrat, som i Kina. Där måste kommunisterna efter 1945 fortfarande hävda sig mot Kuomintang-regeringen som visserligen var korrumpad och hastigt blev allt svagare men ändå hade deltagit i striderna. Allt medan Sovjetunionen med märkbar brist på entusiasm tittade på.

För det andra ledde gerillavägen till makten oundvikligen bort från städer och industricentra där den socialistiska arbetarrörelsens traditionella styrka låg och i stället ut på landsbygden. Eftersom gerillakrig lättast kan bedrivas i djungeln, bland bergen, i skogen och i liknande terräng ledde vägen närmare bestämt in i glesbefolkade områden långt från viktiga befolkningscentra. Med Maos ord skulle landsbygden omringa staden innan den intog den. Med europeiska motståndstermer fick revolten i staden — upproret i Paris sommaren 1944, i Milano våren 1945 — anstå tills kriget praktiskt taget var över, åtminstone i deras landsända. Det som drabbade Warszawa 1944 var straffet för en för tidig stadsrevolt: denna har bara en kula i magasinet, även om den är stor. Kort sagt innebar gerillavägen till revolutionen för större delen av befolkningen, även i ett revolutionärt land, långa perioder av väntan på att förändringen skulle komma någon annanstans ifrån. Själva de aktiva motståndskämparna med hela sin infrastruktur var ofrånkomligen en rätt liten minoritet.

På sitt eget territorium kunde gerillastyrkorna förstås inte fungera utan massornas stöd. Om inte annat måste de i utdragna konflikter huvudsakligen rekrytera sina arméer lokalt: alltså kunde (som i Kina) partier av industriarbetare och intellektuella i det tysta förvandlas till arméer av före detta bönder. Men gerillans förhållande till massorna var självfallet inte riktigt så enkelt som man skulle kunna tro av Maos uttryck om gerillafisken som simmar i folkets vatten. I typiska gerillaområden brukade nästan varenda jagad och fredlös liga som visste att uppföra sig, med traktens mått mätt, omfattas med sympati för sin kamp gentemot de invaderande, utländska soldaterna, och gentemot den inhemska regeringens representanter, för den delen. Den djupgående splittringen på landsbygden innebar emellertid att man riskerade att skaffa sig en fiende för varenda vän man fick. När de kinesiska kommunisterna upprättade sina lantliga sovjetområden 1927-28 märkte de till sin oberättigade förvåning att om de omvände en klandominerad by bidrog detta till att de fick ett nätverk av "röda" byar som tillhörde släktklaner, men att de samtidigt drogs in i krig mot de röda byarnas traditionella fiender som bildade ett liknande nätverk av "svarta" byar. "I vissa fall", klagade de, "förvandlades klasskampen till den ena byns strid mot den andra. Det hände att våra trupper blev tvungna att belägra och ödelägga hela byar" (*Räte-China*, 1973, s.45-46). Framgångsrika gerillarevolutionärer lärde sig att navigera i dessa förrådiska vatten men befrielsen var som Milovan Djilas memoarer från partisaner i Jugoslavien gör klart mycket komplicerad och inte helt enkelt det förtryckta folkets enhälliga uppror mot de utländska erövrarna.

VII

Dessa reflektioner grumlade förmodligen inte glädjebägaren för de kommunister som nu befann sig i spetsen för alla regeringar mellan floden Elbe och det Östkinesiska havet. Den världsrevolution som hade inspirerat dem hade tagit ett märkbart steg framåt. I stället för en enda, svag och isolerad stat, Sovjetunionen, fanns det eller skulle snart finnas runt ett dussin stater efter den andra stora vågen av världsrevolution, ledda av en av de två världsmakter som förtjänade namnet (uttrycket supermakt finns belagt så tidigt som 1944). Inte heller var världsrevolutionens drivkraft förbrukad, för avkolonialiseringen av de gamla imperialistiska besittningarna i andra världsdelar var fortfarande i full gång. Kunde man inte vänta sig att de skulle leda till vidare framsteg för kommunismens sak? Oroade sig inte själva det internationella borgerskapet för framtiden för det som återstod av kapitalismen, åtminstone i Europa? Frågade sig inte de franska industriägande släktingarna till den unge historikern Le Roy Ladurie när de byggde upp sina fabriker igen om det inte skulle bli ett förstärkt eller helt enkelt Röda armén som slutligt löste deras problem? När han längre fram, som gammal konservativ, blickade tillbaka mindes han att dessa stämningar hade styrkt honom i hans beslut att gå med i franska kommunistpartiet 1949 (Le Roy Ladurie, 1982, s. 37). Berättade inte en amerikansk statssekreterare i handelsdepartementet för president Trumans regering i mars 1947 att de flesta europeiska länder stod på avgrundens rand och kunde falla när som helst, medan andra var allvarligt hotade? (Loth, 1988, s. 137.)

Sådant var sinnestillståndet hos de män och kvinnor som nu trädde fram efter att ha kämpat och gjort motstånd under jorden, när de återvände från fångelset; koncentrationsläger eller landsflykt för att ta över ansvaret för sina hemländer som till största delen låg i ruiner. Några av dem kanske observerade att det ånyo hade visat sig betydligt lättare att störta kapitalismen där den var svag eller knappt existerade än i kärnländerna. Men ändå kunde väl ingen förneka att världen hade tagit ett dramatiskt steg åt vänster? Om de nya kommunisthärskarna eller koalitionsmedlemmarna i de revolutionära staterna oroade sig för något strax efter kriget var det inte för socialismens framtid. Det var för hur de skulle kunna återuppbygga sina utblottade, utmattade och föröddade länder med en emellanåt fientligt sinnad befolkning, och för risken att kapitalismakterna skulle förklara krig mot socialistblocket innan återuppbyggnaden hade tryggt det. Paradoxalt nog störde samma farhågor politikernas och ideologernas sömn i Väst. Som vi ska se var det kalla kriget, som bröt ut i världen efter den andra vågen av världsrevolutioner, en kamp mellan mardrömmar. Vare sig Östs och Västs farhågor var berättigade eller ej var de ett inslag i den epok av världsrevolution som föddes i oktober 1917. Men själva den epoken led just mot sitt slut, även om det skulle dröja ytterligare 40 år innan man kunde skriva dödsrunan.

Icke desto mindre har den förändrat världen, även om det inte riktigt blev på det sätt Lenin och de som inspirerades av oktoberrevolutionen hade tänkt sig. Utanför den amerikanska kontinenten kan man på båda händernas fingrar räkna de länder i världen som inte har genomgått någon kombination av revolution, inbördeskrig, motstånd mot och befrielse från utländsk ockupation eller förebyggande avkolonialisering av imperier som var dödsdömda i världsrevolutionens tid. (Storbritannien, Sverige, Schweiz och kanske Island är de enda europeiska exemplen.) Även på det västra halvklotet har större socialrevolutioner — i Mexico, Bolivia, den kubanska revolutionen och dess efterföljare omvandlat det latinamerikanska landskapet, även om man bortser från de många våldsamma regeringsombildningar som alltid lokalt har beskrivits som "revolutioner".

De revolutioner som faktiskt gjordes i kommunismens namn har förbrukat sin energi, även om det vore förhastat att hålla liktalet över dem så länge kineserna, en femtedel av mänskligheten, lever i ett land som styrs av ett kommunistparti. Men det är uppenbart att det är lika omöjligt att återgå till *l'ancien regime* och dess värld i dessa länder som det var i Frankrike efter revolutionen och Napoleontiden, eller som det för den delen har visat sig vara att återgå

till det förkoloniala livet i de före detta kolonierna. Även i de länder där man har upphävt åtgärderna från kommunisttiden präglas de före detta kommuniststaterna av de speciella kännetecknen för den kontrarevolution som ersatte revolutionen vilket de förmodligen kommer att göra även i fortsättningen. Det går inte att skriva bort den sovjetiska tiden ur den ryska historien eller världshistorien som om den aldrig hade funnits. Det är stört omöjligt för Sankt Petersburg att återvända till 1914.

De indirekta konsekvenserna av den omstörtande epoken efter 1917 har emellertid varit lika djupgående som de direkta konsekvenserna. Under åren efter den ryska revolutionen inleddes den koloniala frigörelseprocessen och avkolonialiseringen, och i Europa infördes både den brutalt kontrarevolutionära politiken (i form av fascismen och liknande rörelser — se kapitel 4) och den socialdemokratiska politiken. Man glömmer ofta bort att alla arbetarpartier och socialistiska partier (utom i det tämligen perifera Australasien) före 1917 valde att stå i permanent opposition tills socialismens timme var inne. De första socialdemokratiska regeringarna eller koalitionsregeringarna (utanför Australien och Nya Zeeland) bildades 1917-19 (Sverige, Finland, Tyskland, Österrike, Belgien) och följdes inom några få år av Storbritannien, Danmark och Norge. Man glömmer ofta bort att dessa partiers själva måttfullhet i stor utsträckning var en reaktion på bolsjevismen, och detsamma gäller för det gamla politiska systemets beredskap att integrera dem.

Kort sagt: det korta 1900-talets historia kan inte begripas utan den ryska revolutionen och dess direkta och indirekta återverkningar. Inte minst för att den visade sig bli den liberala kapitalismens räddning, både genom att göra det möjligt för Väst att vinna andra världskriget mot Hitlers Tyskland och genom att förse kapitalismen med ett motiv att reformera sig och paradoxalt nog — som en följd av Sovjetunionens skenbara immunitet mot den stora depressionen — med ett incitament att överge den ortodoxa tron på den fria marknaden....

Lästips

Eric Hobsbawm: [Kan vi skriva ryska revolutionens historia?](#)

Ytterligheternas tidsålder (även pocketupplagan) är tyvärr slutsåld, men den som är på hugget kan säkert finna denna bok, liksom de övriga i serien på 4 volymer som handlar om främst västerlandets historia från slutet av 1700-talet fram till 1990, och där *Ytterligheternas...* är nummer fyra.